

A magyar nyelv és irodalom oktatása a Pozsonyi Királyi Akadémián és a Pozsonyi Evangélikus Líceumban a XIX. században*

ANDRÁS MÉSZÁROS

Hungarian Language and Literature Education at the Royal Academy in Bratislava and at the Lycée in the 19th Century

373.5(437.6-25)“18“

371.671:811.511.141:82(075.3)

94(437.6-25)“18“

Upper-Hungary, Bratislava (Pozsony), cultural history, teachers, teaching Hungarian language and literature, linguistics science, literature studies, textbook, anthology,

---

A címben említett oktatási intézmények nemcsak a XIX. század legjelentősebb felső-magyarországi iskolái közé tartoztak, hanem fontos helyet foglaltak el a magyarországi művelődés történetében is. Ez a szerepük persze nem volt azonos az egész század folyamán. A Királyi Akadémia a század első felében, majd pedig 1875-től kezdődően (amikor újraalakult a bölcséleti kar), az evangélikus líceum pedig a század utolsó harmadáig (amikor kivált belőle a teológiai akadémia) tartozott a magyarországi felsőoktatás élvonalába. Különböző szinten, hangsúlyokkal, időrendi és tanrendbeli szerepben azonban mindegyikben megjelent a magyar nyelv és irodalom oktatása. Ennek történetével és tartalmi összetevőivel foglalkozik az alábbi tanulmány.

Ismert tény, hogy az akadémiaikat a Ratio Educationis hozta létre a XVIII. század végén az egyes tankerületek székhelyein. Felső-Magyarországon két helyen: Pozsonyban és Kassán. Kassán megvoltak a felsőoktatás előzményei, hiszen korábban itt működött a jezsuita egyetem két kara (a bölcsészeti és a teológiai), Pozsonyban azonban csupán az evangélikus líceumnak volt főiskolai jellege (mivelhogy ott teológiát is oktattak). Eredetileg Nagyszombat kapta az akadémiaát kárpótlásul az elvesztett (Budára áttelepített) egyetem helyett, de 1784-ben ezt az intézményt Pozsonyba helyezték át. (Mellékesen jegyzem meg, hogy ugyanekkor került a pozsonyi várba az országos papnevelő szeminárium is, amely azonban csak rövid ideig működött itt, mert hamarosan kompetencia jellegű konfliktusok támadtak a budai, ill. pesti egyetem teológiai kara meg a szeminárium között. Később meg is szüntették az országos szemináriumot, és a papnevelés az egyetemi szintű teológiai képzés mellett visszakerült az érseki és püspöki székhelyekre.) A pozsonyi akadémia mű-

* A tanulmány a *Domus Hungarica* támogatásával készült.

ködése – az 1803-as megszüntetési kísérletet leszámítva – ezután a szabadságharc leveréséig zavartalan volt.

A Ratio szerint az akadémia kétszer két éves tanfolyamként volt megszervezve, ami a gyakorlatban két – bölcsészeti és jogi – kart jelentett. A bölcsészeti kar elvégzése adott jogot a tanulmányok folytatására az orvosi, a jogi és a teológiai karokon, de a bölcsészeti tanulmányoknak nemcsak ilyen előkészítő, hanem autonóm jellegük is volt. A jogi kar abszolválása hivatalviselésre vagy pedig az egyetemi jogi karon folytatódó tanulmányokra adott jogosítványt. Az első Ratio intézkedései az egyes nyelveket, így a magyar nyelvet is a bölcsészeti kurzusban ajánlott választható tárgyként tüntetik fel mind a négy félévben. „Igen ajánlatos viszont, hogy mindegyik akadémián *tanulókört* szervezzenek olyan akadémiai tanárok irányításával, akik e nyelveket kiválóan beszélnek, és – tekintetbe véve a vidéket, ahol az akadémia működik – egyik helyen a latint és a németet, majd a magyart és a szlovákot, másutt az első hármát, végül pedig a horvát nyelvet igyekezzenek gyakorolni” (Ratio 1981:130). A második Ratio a líceumok és akadémiák esetében ilyenképpen fogalmaz e kérdésben: „A magyar nyelvet hazánkban az iskolák magasabb osztályaiban¹ a hazai növendékek közül senki sem mellőzheti /.../ Ha mégis akadnának olyan növendékek, akiknek ez nem anyanyelvük, és azt nem eléggé ismerik, akkor gyakoroltatni kell őket a nyelvtanban, a többiek pedig e nyelv csiszolásával, valamint kiváló szerzők műveinek olvasásával foglalkozzanak azokon az órákon, amelyekeken mind a filozófiai, mind a jogi szak hallgatói – más előadások elmulasztása nélkül – részt vehetnek” (Ratio 1981:267).

A mondottakból is kitűnik, hogy a magyar nyelv és irodalom oktatása nem jelentett magyar nyelvűséget az akadémián. Hiszen a Ratio a latin nyelvet a hallgatók *familiaris sermójának* nevezte, és a latin volt az oktatás nyelve mind a bölcsészeti, mind pedig a jogi karon. II. József németesítő igyekezete csak rövid életű volt, ami után visszatért a latin, és hivatalos nyelvként kezeltetett egészen a XIX. század negyvenes éveire. 1835-ben egy helytartótanácsi leirat véleményt kért a pozsonyi akadémia igazgatóságától, hogyan lehetne a magyar nyelv és irodalom tanárát egyenlővé tenni a többi tanárral. De csak egy 1844-es törvényrendelet tette a magyart a tanítás nyelvévé a pesti egyetemen és a főiskolákon (kivéve a horvát iskolákat). A bölcsészeti karon ezután a magyar nyelven és irodalmon kívül a vallástant, a hazai és egyetemes történettudományt, a természettant, a mezőgazdaságtant és a prédikációt kellett magyarul oktatni. A filozófiai tárgyak közül azonban a logikát és a metafizikát ezután is latinul adták elő. A latin mint tanítási nyelv teljes kiiktatása csak 1848-ban következett be. Ezek után még 1850 és 1860 között volt olyan időszak, amikor nem magyarul – hanem németül – oktattak az akadémián.

A Ratio intézkedéseivel párhuzamosan a magyar országgyűlés is fontos határozatokat hozott a magyar nyelv oktatásáról. Az 1790–91. évi 16. törvény értelmében a magyar nyelv tanárai azokat a diákokat voltak illetve oktatni, „akik ezt a nyelvet nem tudják, de meg akarják tanulni” vagy, akik már tudják, „de tökéletesíteni akarják magukat benne” (Mészáros 1976:177–184). Ez, valamint a későbbi, 1792-es törvény nem a mai értelemben vett „magyar nyelv és irodalom” tantárgyat tárgyalta, hanem a magyar nyelv megtanulásának lehetőségét próbálta biztosítani.

Hogyan valósult meg mindez a pozsonyi akadémián? Ha ugyanis tudjuk, hogy a Ratio csupán ajánlásokat tett a magyar nyelvet illetően, és némi szabadságot enge-

délezett a tanároknak abban az esetben, ha nem voltak hivatalos tankönyvek, akkor az illető tanárok jegyzetei sokat elárulhatnak az idézett törvény, valamint a tantervek megvalósulásának módozatairól. Vegyük tehát előbb sorra az akadémián magyar nyelvet és irodalmat oktató tanárokat.

Az első Gubernáth Antal (1757–1814) volt, aki iskoláit Győrött és Bécsben végezte, 1792 és 1811 között adta elő a magyar nyelvet. Közben két éven át oktatta a filozófiai tárgyakat is.² Latinul írta meg diákjai számára az *Institutionum linguae et litteraturae hungaricae 2 tomii* (Posonii, 1802, 1803) c. művét. Az első rész a grammatikával, a második a szintaxissal foglalkozik. Az első részhez táblázatok vannak csatolva, a második rész bő (több mint 250 oldalnyi) frazeológiai szótárt, magyar szólásokat és közmondásokat, valamint levelezési mintákat is tartalmaz. Ahogyan azt idézett dolgozatában Mészáros István is hangsúlyozza, Gubernáth műve egyrészt az igényesebb nyelvtankönyvek közé tartozott, másrészt a pusztán nyelvtanításon túl erős hangsúlyt fektetett a nyelvhelyességre, a nyelvszépítésre és a nyelvművelésre is (Mészáros 1976:178). A nyelvművelés hatékony eszközének tartotta például a magyar irodalom műveinek olvasását. Ebből a korból szöveggyűjteményeket is ismerünk, amelyek ezt a célt szolgálták. Gubernáth ugyanakkor nemcsak az elburjánzott latin kifejezéseket akarta kigyomlálni a magyar nyelvből, hanem a többjelentésű magyar szavakkal és az írásbeliséggel is foglalkozott tankönyvében. Álljon itt ízelítőül a „részeges” szó Gubernáth frazeológiai szótárából (mai helyesírással): „Iszonyú szemtelenségű zabálásban, hörpögetésben gyönyörködik. Borcsap, lopótök vagy hebér. A kancsó hajtogatásában zabolátlan, telhetetlen, fáradhatatlan. Oly ember, akinek a szabógyűszűhöz hasonlíthatni száraz, kérges torkát. Aki a csizmájában sem szenvedheti a vizet. Oly ember, akinek az első fürdőjét is borban csinálták. /.../ Aki annyit tölt s önt a szárazon kongó garatra, hogy megtaknyosodik. Leissza magát, magán túl van. Feje minden összességés kortyolgatásoknak. /.../ Aki attól tart, hogy nád terem az orrában, ha boron kívül más valamit iszik. Minden céger előtt megáll, mint a mester lova”.

A történettudomány tanáráként működött az akadémián Belnay György Alajos (1765–1809), aki nyomdatulajdonos is volt, és akinek megjelent egy irodalomtörténeti jellegű műve, a *Historia litterarum bonarumque artium in Hungaria* (Posonii, 1799). Ennek a műnek a második, változatlan kiadása: *Compendium historiae rei litterariae in Hungaria...*, Posonii, 1811). Belnay több forrást is megemlít, amelyekből merített, de főként Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae* (Posonii et Lipsiae, 1785) c. munkájára támaszkodott. Tőle veszi át a hun irodalomról szóló részt is, amely majd Ferenczynél is megjelenik. Belnay nemcsak az irodalommal, hanem a tudományossággal is foglalkozik, és Wallaszkytól eltérően jobban kiemeli a katolikusok szerepét.

Gubernáthot az 1800/1801-es tanév első felében Etrekarcsai Georch Illés (1772–1835) helyettesítette, aki – bár ügyvéd és később táblabíró volt – rövid ideig oktatott a pozsonyi akadémián, és több nyelvészeti tanulmánya is megjelent. Közülük az egyik – *A magyar helyesírás fő rendszabályairól* (Pest, 1821) – Marczibányi-díjat nyert (Ortvay 1884:153, 156). A névtelenül megjelent *Paradigma conjugationis verborum et methodus iisdem recte utendi Hungaris propria* (Posonii, 1799) mellett bennünket az *Etelkából ki-válogatott remekje a helyes magyarságnak* (Pozsony, 1800) érdekelhet, mert ebben megvalósította azt, amiről Gubernáth is szólt,

mégpedig azt, hogy az irodalmi művek olvasása felébreszti az érdeklődést az adott nyelv iránt, és segíti annak tanulását. Georch szemelvényeket közöl az ismert regényből, ehhez csatlakoztat egy 32 oldalas magyar–latin szótárt, valamint egy névmásragozási táblázatot (amelyben egyébként tökéletesen megkülönbözteti és ki is jelöli a zárt és a nyílt „e” közti különbségeket), és mindezt ilyenformán bocsátja útjára: „Vagyok is felőled oly reménységgel, hogy elolvasván e keveset, a hozzá adott toldalékot pedig tökéletesen megtanulván, kedved kerekedik az egész eredeti munkának, ama világ-csudálta Etelkának mind olvasására, mind pedig magyarázására. Sőt: tudván egynéhány száz gyökérszavaknak magyarázatját, tudván egyszersmind a származtatás módját, kevés munkával egyszeriben annyit fogsz tudni, mennyi a közönséges beszédnek folytatására untig elegendő fog lenni” (Etrekarcsai 1800:1–2). Szinte kár, hogy szerzőnk a nyelvtanári pályát a jobban jövedelmező ügyészivel cserélte fel.

Ugyancsak szöveggyűjteménnyel mutatkozott be az akadémia következő tanára, Cselkó István (1773–1837), aki 1812-től haláláig oktatta a magyar nyelvet és irodalmat. Ezt megelőzően a zsolnai és a trencsényi gimnáziumban működött (Ortvy 1884:160). Az oktatás mellett 1809-től ő szerkesztette az *Ephemerides politico-statisticae* c. pozsonyi latin nyelvű lapot is. A *Válogatott darabok minden korú jeles magyar Írókból* (második, bővített kiadás, Pozsony, 1827) kimondott célja ugyanaz, mint Georché. Az irodalmi szemelvényeket magyar szólások és közmondások gyűjteménye, „szépen illő társ-igék” (mint például „árnyék-világ, bal-ítélet, dicsőséges emlékezet, embertelen lator, okos figyelem, tunya indulatok, világ sepreje, zavaros beszéd, zsíros hazugság” stb.) és „némely különös szavak” (például „*Ádám almája*: a gégeének kiálló csomója; *barkácsolni*: fel s alá járkálni; *imely*: a ló bőréből önként serkenő vér, vagy a szarvasmarha bőre alatt termő féreg” stb.) követik. Cselkó válogatása tehát nyelvkönyvként, irodalmi szemelvényként, stilisztikai útmutatóként, frazeológiai gyűjteményként is kezelhető.

Irodalomtörténeti szempontból pedig azért érdekes, mert a szemelvények egy bizonyos keresztmetszetet adnak a magyar irodalom múltjából, de ugyanakkor egy sajátos szemléletet is tükröznek. Mégpedig azt, amelyik a reformkorban kezdett lábra kapni, és főként a XIX. és XX. század fordulóján vált szinte egyeduralkodóvá az irodalomoktatásban.

De lássuk előbb a kiválasztott műveket és szerzőket: a középkorból a *Halotti Beszéd* és *Könyörgés*, valamint *A boldogságos szűzről való ének*; ezeket a műveket a következő szerzőktől való szemelvények követik: Sylvester János, Dugonics András, Faludi Ferenc több prózai és lírai műve, Kis János, Dayka Gábor, Kazinczy Ferenc, Verseghy Ferenc, Ányos Pál, Batsányi, Aranka György, Döme Károly, Fejér György, Mede Pál, Ráday Gedeon, Baróti Szabó Dávid, Virág Benedek, Berzsényi Dániel, Kisfaludy Sándor, Zrínyi Miklós, Csepcsányi Gábor. Felesleges felsorolni azokat a neveket, amelyek hiányoznak ebből a válogatásból. Annál érdekesebbek azok, amelyek bekerültek. Gondoljunk például Döme Károlyra, aki pozsonyi kanonok és a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja volt. Papnövendékként egyik alapítója volt a pozsonyi papi szeminárium irodalmi körének, és ilyen minőségében ismerkedett meg Kazinczyval. Kazinczy kedvelte őt, és írásra buzdította.³ Körülbelül huszonöt verset ha írt, de Cselkó még a Mede Pál álnév alatt megjelentetett verseit is beválogatta a könyvébe. Vagy pedig itt van Csepcsányi Gábor, aki 1793-tól a kassai, 1810-től

1831-ig pedig a pozsonyi akadémia matematikatanára volt⁴ (Ortvay 1884:159). Mégis három verssel szerepel a kötetben.

A válogatás kritériumaira maga Cselkó mutat rá könyve Előbeszédében: „csak azokat választottam, amelyek vagy tiszteletes régiségre, dicső nyelvünk változásira mutatnak, vagy pedig a jámbor jó életre, szép erkölcsre, minden jónak szeretetére és a magyar nyelvnek csinosságára, ékességére vezetnek. /.../ Mint valami tükörben fogod ezen könyvecskében látni a dicső Magyar Nemzetnek világ látta bátorságát, bajnoki vitézségét, nemes s tiszta erkölcsét, tetsző nyájasságát, egymáshoz hív barátságát, rémítő veszedelmekben rettenthetetlenségét, Felséges Királyához állandó hívségét, édes hazájához buzgó szeretetét” (Cselkó 1827:4–5). Két elv mutatható ki ebből a válogatásból. Az egyik az irodalomnak főként a kereszténység révén elterjedt felfogása, melyszerint annak fő funkciója az erkölcsös életre való nevelés. Amelyik mű ezt a funkciót teljesíteni nem tudja vagy nem akarja, nem szerepelhet az iskolai oktatásban. Ennek az értelmezésnek egy másik vetülete az evangélikus iskolákban a romantika alatt divatosná vált változata, amely szerint a művészet mint olyan képes közvetíteni a racionalitás számára hozzáférhetetlen transzcendens, főként szent tartalmakat. Ez az elmélet is kizáró jellegű, mert a magasztosság és az épületesség ellenőrzése alá van vonva. A Cselkó által alkalmazott másik elv pedig szinte előrevetíti a XIX. század második felében uralomra jutó magyar irodalomtörténet egyik axiómáját, melyszerint az irodalom a nemzeti történelem oldaláról értelmezhető. Ha pedig az irodalom a dicső nemzeti múlt leképeződése, akkor, visszamenőleg, az irodalom lelkesíteni tudja a ma nemzedékeit. Mindkét esetben az irodalom eszköz jellege van felmutatva, ami Cselkó esetében érthető is, hiszen a „historia litteraria” hagyománya nyomán fogalmazza meg az irodalom („litteratura”) fogalmát oly módon, hogy mindaz, amit kiválogatott, „a magyar nyelvsméretrehez (Literaturához) tartoznak”⁵ (Cselkó 1827:4).

Cselkó István után 1838 második felétől 1839 első feléig Körmeny Kamill Antal (1803–1870), a filozófia tanára, 1839-ben pedig Polák Sándor adta elő a magyar nyelvet és irodalmat (Ortvay 1884:161, 163). Ők valóban csak helyettesítő tanárok voltak, akik lényegesen nem folytak be az illető tárgy oktatásába.

1840-től 1850-ig aztán Ferenczy Jakab Zsigmond (1811–1884) vezette a tanszéket, akinek a neve főként a Danielik Jánossal közösen kiadott „Magyar Írók” első kötetével vált ismertté. Ebben 360 magyar szerző életrajzát közölte. Tankönyvként is szereplő művei a következők voltak: *Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez* (Pozsony, 1844),⁶ *Magyar nemzeti nyelvtan középtanodák számára* (Pozsony, 1847), *Magyar irodalom és tudományosság története* (Pest, 1854).

Cselkó azt tartotta, hogy a literatúra maga a nyelvismeret. Ferenczy ezt az értelmezést olyformán finomítja, hogy megkülönbözteti a nyelv belső és külső történetét. „A belső ezen kérdésekkel foglalkozik: mi volt a nyelv, mivé lett idő folytával, és minőnek kell lennie, hogy miveltnek és tökélyesnek mondathassék?” (Ferenczy 1854:4). Vagyis az ún. belső történet a nyelvnek mint rendszernek a története, ezért tartotta Ferenczy nagyon fontosnak a nyelvemlékek összegyűjtését és kiadását. Nehezményezi, hogy a filológia elhanyagolt területe volt a magyar tudományosság, és hogy csak lassan kap lábra. „A nyelv külső történetének föladata, elterjeszteni annak koronkinti állapotát, keletét és terjedtségét” (Ferenczy 1854:5). Az ún. külső történet tehát a nyelvben objektiválódott művek felmutatása. Általuk

nyerhetünk képet arról, hogy „mivé lett a nyelv” mint a nemzeti létezés összetartója. Ferenczy deklarált célja a nyelv ún. külső történetének a bemutatása, de például a *Magyar irodalom és tudományosság történetében* gyakran kitér nyelvtörténeti összefüggésekre is. Leggyakrabban azonban a korabeli szövegolvasatokhoz nyújt kulcsot. Példának hozhatjuk fel, ahogyan a XVI. századi szerzők – Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Erdősi János, Draskovich György, Károlyi Gáspár, Pécsi Lukács, Tinódi Lantos Sebestyén – esetében (de más helyeken is) megadja az illetők betűhasználatát és azok mai olvasatát.

A nyelvtörténetet tekintve Ferenczy általában Révai Miklós nyelvértelmezését követi. Elveti ugyanakkor a magyar nyelv finnugor eredetének elméletét, és a magyarságot a hunoktól származtatja. A magyar irodalom előkorának tekinti a hun irodalmat, akárcsak tette Wallaszky és Belnay is. Korszakolása aztán politikatörténeti szempontokat vesz figyelembe: az első korszak az Árpádok kora, a második Róbert Károlytól a mohácsi vészig, míg a harmadik I. Ferdinánd uralkodásától Mária Terézia uralkodásának végéig tart, a negyedik pedig az attól eltelt időszak. Ilyen tekintetben nincs alapvető különbség Ferenczy két irodalomtörténete között. Az eltérések inkább a terjedelemben mutathatók ki: az utóbbi ugyanis bővebb és több anyagot tartalmaz. A szerző értékeli ugyan, de állást nem foglal: programszerűen pártatlan. Figyelemre méltó, hogy bár több katolikus író és tudóst tüntet fel, mint protestánst, nem tapasztalható nála az a felekezeti háttérű aránytalanság, amely még a reformkor sok más szerzőjére jellemző. Nem véletlen második könyve címében a „tudomány” szó, mert nemcsak irodalomtörténetet, hanem tudomány-, intézmény-, folyóirat- és iskolatörténetet is nyújt. Azaz Ferenczy művét lexikonként is forgathatjuk. Ilyen szempontból megfelelt céljának, az iskolai használatnak. Még akkor is, ha az egyes szerzők felsorolásakor, a művek címeinél és kiadásuk idejénél gyakran tévedett.

1850-ben rövid ideig Ramóczy-Rameshoffer Valerián (1807–1864) adta elő a magyar nyelvet és irodalmat az akadémia még létező bölcsészeti karán (Wurzbach 1872:317–319). Ő Győrből érkezett, majd pedig Pozsonyból Sopronba távozott. Legismertebb műve az 1838-ban megjelent és a Kisfaludy Társaság által díjazott pályamunka, a *Szavalttudomány* volt. Kétkötetes *Nemzeti iskolai szótárán* (Pozsony, 1838), valamint a *Theoretisch-practische Sprachlehre der ung. Sprache für Deutsche* c. könyvén (Pressburg, 1841) túl bennünket a *Nemzeti nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben – National Sprachlehre in Fragen und Antworten* (Pressburg, 1842) c. dolgozata érdekelhet. Ez utóbbi tankönyve nagyobb részében magyarul és németül tárgyalja a magyar grammatikát, amelynek négy fő részét különbözteti meg: betűtanítmány, alaktanítmány, szónyomozás, szókötés. A magyar szakszókincs történetével foglalkozók számára érdekes a szerző terminológiája, de például az is, hogy nemcsak a hangtanon belül, hanem az ábécében is külön kijelöli a nyílt és a zárt „e” hangot (illetve betűt), de az „x” és az „y” nem szerepelnek. A függelék egy részében (*Die notwendigen Gespräche*) a leggyakrabban használt szófordulatokat és mondatokat találhatjuk (akárcsak egy mai turistakézikönyvben), a másokban pedig különböző területekhez kapcsolódó alapvető kifejezések vannak feltüntetve magyar és német nyelven. Mivelhogy az ilyesfajta összeállítások általában bizonyos világszemléleti hierarchiát is tükröznek, nem tartom érdektelennek ide sorakoztatni ezeket a témaköröket: 1. Az Istenségről és azon dolgokról, melyek az

isteni tisztelethez tartoznak. 2. A világról, légtüneményekről és földünk különféle alkotó részeiről. 3. Az időről és hétköznapiokról. 4. Esztendő hónapjai (hold-napjai). 5. Az esztendőnek jelesebb napjai. 6. Az atyafiság és sógorság legszükségesebb nevezetei. 7. Katonai kifejezések. 8. Magyarország városai. 9. A kertészség. 10. Az állatokról. 11. Az emberről. 12. A művészek- és mesteremberekről. 13. Az öltözet-ről. 14. A házi bútorról. 15. Az épületekről. 16. A konyhaeszközökről. A szerző alighanem pontosan tudta azt, amit a huszadik század nagy felfedezésének tartunk, hogy egy idegen nyelv tanulása (és a magyar nyelv ekkor Pozsonyban sok ember számára az volt) szituációfüggő és a köznapok rendjébe illeszkedő. És persze ne feledjük azt sem, hogy a pozsonyi akadémián a XIX. század első felében oktató valamennyi tanár eredetileg bencés szerzetes volt, azaz a témakörök kiválasztása bizonyos teológiai meghatározottságot is tükröz.

Mivel a szabadságharc leverése megváltoztatta az iskolaügyet is, és teljesen új állapotokat hozott a magyar nyelv és irodalom oktatásában is, térjünk most vissza a XIX. század elejére, és nézzük meg, mi volt a helyzet a pozsonyi evangélikus líceumban a XIX. század első felében.

A türelmi rendelettel a Habsburg Birodalom és ezen belül Magyarország protestáns iskolái újból fejlődésnek indultak. A magyar nyelv oktatása esetében azonban egy sajátos helyzet állt elő. Míg a katolikus tanintézetek magukra nézve kötelezőnek tartották a Ratio Educationis rendelkezéseit, és (mint például a pozsonyi akadémián) létrehozták a magyar nyelvi tanszékeket – de ugyanakkor 1844-ig minden más tantárgyat latinul oktattak –, addig a felső-magyarországi protestáns (evangélikus) iskolák – habár voltak tanáraik, akik esetenként több tantárgyat is magyarul adtak elő, és működtették irodalmi önképzőköreiket – a magyar nyelvi tanszékeket csak a zay-ugróci tanterv elfogadása után állították fel. Így volt ez a pozsonyi evangélikus líceumon is. Persze, megvoltak ennek a nagyon földhözragadt okai. Az evangélikus egyház mint iskolafenntartó nem akarván feladni iskoláinak autonómiáját, maga volt köteles anyagilag támogatni ezeket az intézményeket. Mivel azonban erre fedezete nem volt, Pozsonyban is azt történt, hogy a tanulók kezdeményezésére állt fel egy-egy kisebb társaság, amelyek aztán valamelyik arra vállalkozó professzor vezetése alatt gyakorolták a nyelvet és tartottak irodalmi vetélkedőket. Arról tudomásunk van, hogy Bilnitza Pál professzor, a magyar és a szlovák gyülekezet lelkésze 1805-ben nem rendszeresen tanította a magyar nyelvet (Tolnai 1869:564). Ismeretes az is, hogy Pozsonyban Greguss Mihály volt az első (és egyedüli) olyan tanár, aki 1833-tól az általa oktatott bölcsészeti tárgyakat (filozófia, történelem, statisztika) időközönként magyarul adta elő. A Schedius-féle 1806-os *Systema rei Scholasticae Evangelicorum Aug. Confessionis in Hungaria* ugyan a városi iskolákban és a gimnáziumokban számolt a magyar és a német nyelvtannal mint tantárgygyal, de a magyar nyelv önállóan csupán rendkívüli tantárgyként szerepelt.

A század első évtizedeiben a tanítás nyelve a pozsonyi iskolában a grammatisták osztályáig bezáróan a német, a szintaxistól felfelé a teológiáig pedig a latin volt. A magyar nyelvet fakultatív kötelező tantárgyként a humaniórák és a felsőbb osztályok diákjai tanulták hetenként szombat délután (Markusovsky 1896:421). A harmincas évek végén (a módosított Schedius-féle tanterv nyomán) ehhez járult a líceum második évében a német és a magyar irodalom története. Az 1841-es zay-ugróci találkozó jegyzőkönyve pedig kimondja, hogy a gimnáziumi szinttől kezdődően a tanítás

nyelvének magyarnak kell lennie. Ennek nyomán bekerül a tantervbe a magyar és az európai irodalom története is.

A pozsonyi líceum már ezt megelőzően 1840-ben közadakozásból létrehozta a magyar nyelvi tanszéket, és az 1840/41-es tanévtől kezdődően a gimnáziumi tantárgyak java részét, 1845-től a felsőbb osztályokban pedig minden tantárgyat magyarul oktattak.

A tanszék első tanára Németh Sándor (1811–1865) volt, aki ezt a posztot haláláig látta el (Markusovsky 1896:658–660). Németh a tanszékre való kinevezés szerint nemcsak magyar nyelvtant, hanem költészetant és irodalmat volt köteles tanítani, sőt, a meghívólevél szerint kötelezve volt a „magyar szavaló és stilitikai rendkívüli órák” vezetésére is (Tolnai 1896:583). Greguss óta ő volt az első, aki magyarul oktatott, ezért nem kevés akadályt kellett leküzdenie a kezdetekkor. Kitűnik ez abból is, hogy tizenöt évvel később tette azt, amit Cselkó az akadémián, hogy tudniillik szöveggyűjteményt adott a diákjai kezébe: *Magyar chrestomathia, vagy jeles magyar írók némelly válogatott darabjaik* (Pozsony, 1842). Cselkó válogatásával szemben azonban megvan az az előnye, hogy áttekinthetőbb és műfajokhoz kötött. Azaz a tanításban könnyebben felhasználható volt. Persze nem teljesen önálló munkáról van szó, hiszen Németh az előszóban elmondja, hogy Toldy Ferenc és Kis Pál kézikönyvéből szemezgetett.⁷ A szemelvényeket a következő elrendezésben adja: mesék, beszélek, leírások, erkölcsi oktatás, philosophiai értekezések, dalok, ballada, epigrammák, gnómák, dráma. Az írók, akiket beválogatott: Szentmiklóssy Lajos, Fáy András, Vitkovics Mihály, Márton József, Kisfaludy Károly és Sándor, Jósika Miklós, Szabó László, Horvát Endre, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, Baróti Szabó Dávid, Batsányi János, Dayka Gábor, Kis János, Döbrentei Gábor, Buczi Emil, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Révai Miklós, Beniczky Péter, Verseghy Ferenc. A kritérium műfaji és a diákok korához kötött, ezért nem esetleges.

Németh tanárkodásának ideje alatt a gimnáziumi 1–3. osztályban nyelvtannal, a 4–6. osztályban a nyelvtanon túl memoriter anyagokkal és írásgyakorlatokkal, a 7–8. osztályban pedig magyar irodalomtörténettel foglalkoztak két szakaszban: a régi magyar irodalom a XIX. század kezdetéig, valamint az 1848-ig tartó korszak. Irodalomtörténetből Környei János *A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata* (Pest, 1861)⁸, stilisztikából pedig Szvorényi József *Ékesszólástan vezérelvül a remekírók fejtegetése- s a szép-írásművek kidolgozásában* (Pest, 1862) c. tankönyvét használták. Érettségi vizsgát az ötvenes években az itt tanuló diákok nem tehettek, mert a líceum nem fogadta el az Entwurf rendelkezéseit, és ezért magániskolaként működhetett csak. A későbbiekben aztán a magyar nyelv és irodalom része volt mind az írásbeli, mind a szóbeli érettségi vizsgának.

Ha most még egyszer visszanyúlunk a század elejéhez, tesszük ezt azért, mert a reformkori protestáns iskolák, így a pozsonyi líceum bemutatása sem lehet teljes az irodalmi diáktársaságok tevékenységének ismertetése nélkül. Már csak azért sem, mert a magyar nyelv és irodalom művelésében elvégzett munkájuk hatással volt az anyaintézmény működésére is.⁹

A pozsonyi társaság a soproni mintájára jött létre a XVIII. század végén Stretsko György tanár¹⁰ vezetésé alatt. Az ő halála utáni időkből nincsenek megbízható adatok a működést illetően. 1806-ban indul újra a társaság Bilnitsa Pál vezetésével, „a

Professor Uraknak engedelmekek mellett és vezérlések alatt” a magyar nyelv tanulására és művelésére (Tolnai 1896:565). 1810 és 1817 között ismét szünetelt a társaság működése. Az 1817 és 1829 közötti időszakból témánkat tekintve ki kell emelni azt, hogy 1821-től 1823-ig Papp József, a Ráday család nevelője egy kezdő és egy haladó csoportban oktatta a magyar nyelvet, 1824-ben pedig Malatidesz Dániel orvos nemcsak nyelvtanítással foglalkozott, hanem népnyelvi adatok gyűjtésére biztatta a diákokat, és a nyelvújítás szavait is magyarázta. Az 1823-as évből van az az adat, amely szerint Rummy Károly György rektorhelyettes „ingyen tanította a Magyar Grammatikát (Révai és Márton szerint), gyakorlásokkal együtt, Magyar Aesthetikát és Rhetorikát deák nyelven, a Magyar Prosodiát és Metrikát pedig /.../ magyar nyelven” (*Tudományos...* 1823:114). A harmincas években aztán az iskola vezetése belátta, hogy a szabadon működő diáktársaság nem végezheti azt a munkát – a magyar nyelv oktatását –, amely az iskola feladata, ezért a líceum átvette a társaságtól, és a saját tantervébe illesztette a nyelvtani órákat. Ezeket eleinte esetlegesen, később rendszeresen a magyar nyelv ideiglenes tanárai tartották: Schevrlay Mátyás, Hrabovszky Dávid, Greguss Mihály, Tomka János. Őket követte aztán Németh Sándor mint a rendszeresített magyar tanszék első tanára. Németh mindemellett elnökként vezette a társaságot 1859-ig. Ekkor Csecsetka Sámuel vette át tőle a posztot, de a diákok egy része megmaradt Németh mellett, és Berek néven új társulatot hoztak létre. Ilyen címmel lapot is kiadtak. Ez a csoport 1864-ben oszlott fel.

Németh Sándort Lehr (Lőrinczi) Zsigmond (1841–1871) követte a katedrán, aki főként műfordítóként volt ismert. Burnst, Byront, Longfellow-t, Shakespeare-t, Tennyson-t, Victor Hugót fordított, sőt, halálos ágyán még belefogott Cervantes *Don Quijotéj*ának átültetésébe is. Sajnos fiatalon meghalt (Markusovsky 1896:660–661). Shakespeare-fordításai közül megjelent a *Pericles* (Shakespeare minden munkái 12., Pest, 1871), a *Hatodik Henrik király* (Shakespeare minden munkái 16–17., uo., 1870), a *Venus és Adonis, Lucretia* (Shakespeare minden munkái 19., uo., 1878), valamint a *Lalla Rookh*, Thomas Morus művének fordítása (Budapest, 1883). Székfoglaló beszédében, amely a *Töredékes jegyzetek Arany „Buda halála” eposzáról* címet viselte (*Értesítő...* 1866:3–16), azt próbálja bizonyítani, hogy Arany e művében megteremtette a hiányzó magyar naiv eposzt. Egyik érve az, hogy Etele olyan hős, aki öntudatlanul képviseli a történeti eszmét. Ez a reflexióhiánnyal párosuló tettvágy kölcsönöz olyan démoniságot cselekedeteinek, amely a naív természetesség velejárója. Ebből fakad a tragikus vétek is, ami mindig ott van az eposzokban. Alaposan szól Lehr Arany nyelvezetéről és verselési technikájáról is. Ebben az esetben (és más összefüggésekben is) vitába száll a *Pesti Hirnök* kritikusával, és vele szemben állítja, hogy Arany a maga verselésében „a magyar mérték ütemes, hangsúlyos folyását egybekapcsolja a classica mértékformák gördülő esésével” (*Értesítő...* 1866:14). Ezt az állítását aztán konkrét verssorokon keresztül bizonyítja. Arany művészetét az addigi magyar költészet betetőződésének véli, és ez lesz a nézete Lehr későbbi tanárutódjának, Albert Józsefnek is.

Lehr tanárkodása alatt Környei tankönyvét Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története I–II.* (Pest, 1852) váltotta fel. A stilisztikában továbbra is maradt Szvorényi kézikönyve. Ebben az időszakban kezdődik a Toldy-, de főként a Beöthy-féle irodalomfelfogás alkalmazása nemcsak az evangélikus líceumban, hanem a királyi akadémián is.¹¹

Lehr halála után 1871-től rendkívüli, 1874-től pedig rendes tanárrá Góbi Imrét (1846–1926) választották, aki 1879-ig töltötte be ezt a tiszteletet. Ezután előbb Sopronba, majd Budapestre távozott, ahol az ev. gimnázium igazgatója volt nyugdíjazásáig. Szakírói munkássága, amely főként a stilsztika, retorika és poétika területére terjedt ki, már Budapesthez kötődik.¹² Góbi előbb Zsilinszky Mihály *A magyar költészet és szónoklat kézi könyve* (Pest, 1868), majd pedig Torkos László *Költészet-tan* (Pest, 1865) c. tankönyvének átdolgozott változatát használta. Toldy kézikönyve továbbra is maradt az irodalomtörténet oktatásában.

Hoffmann Frigyes (1853–1938) 1879-től 1886-ig volt a magyar tanszék tanára. Ekkor állami szolgálatba lépett, és előbb Brassóban, majd Budapesten folytatta tanári pályafutását. Cikkeket jelentetett meg az EPhK-ban (pozsonyi időszaka alatt a *Gróf Teleki László „Kegvence”-e* címűt az 1879. évfolyam 435–468. oldalán) és az Országos Tanáregyesületi Közlönyben, de önálló munkája Herder Cidjéről már budapesti ténykedése alatt jelent meg.¹³

Hoffmann tanárkodása alatt Beöthy Zsolt *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése* (1–2. k., Budapest, 1877–78), ezenkívül előbb Greguss Ágost *Magyar költészet-tan* (Budapest, 1880), majd pedig Névy László *Az írásművek elmélete, vagyis az irály-, költés- és szónoklattan kézikönyve* (7. kiadás, Budapest, 1882) c. tankönyveit használták.

1887-től aztán az általunk tárgyalt korszak végéig Albert József (1857–1922) adta elő a magyar nyelvet és irodalmat. Ő az eperjesi kollégiumból érkezett Pozsonyba, ahol a magyaron kívül filozófiát is oktatott. Korábban a budapesti bölcsészkaron Greguss Ágost és Toldy Ferenc előadásai voltak rá nagy hatással, tanár korában pedig Kármán Mór pedagógiai elveit hirdette és alkalmazta. Irodalomtörténeti szemlélete Beöthy felfogását és ilyformán közvetve a pozitivizmus Taine-féle variánsát követte. Szakmai érdeklődése főként a nyelvészetre és a pedagógiára irányult. Önállóan megjelent műve: *Mesék és egyéb költemények* (Pozsony, 1902). E kötetével kapcsolatban mondta róla egyik kritikusa, hogy főként a mese műfajában tehetséges, és szinte egy magyar Lafontaine.¹⁴ Ehhez a „K. S.” szignójú bíráló csak annyit tesz hozzá, hogy főként a rövid tanmesékben van Albert erőssége (*Protestáns Szemle* 1902:325–327). Talán nem véletlen, hogy a *Nyugatmagyarországi Híradó*-ban ezért „Aesopus” álnév alatt jelentek meg cikkei (Markusovsky 1986:679).

Irodalomtudományi szempontból az *Uralkodó eszmék a magyar irodalom korszakaiban Arany Jánosig* c. tanulmánya (*Protestáns Szemle* 1902) érdemel figyelmet. A cím nyomán azt hihetnénk, hogy Albert a magyar irodalom történetének valamilyen belső rendezőelvét akarja felmutatni, de tévedünk, mert ő az irodalmi művek azon célzatosságára figyelmeztet, amelynek révén bennük megjelennek a múlt világnézetei, érzés- és gondolkodásmódjai. Tétele a következő: „A múlt költői alkotásait legtöbbször nem esztétikai élvezet – habár ez nincs kizárva – hanem a múlt megértése végett keressük fel” (*Protestáns Szemle* 1902:14). Ezt a tételt alkalmazza aztán áttekintésében, ahol azokat az irodalmi műveket sorakoztatja fel (pl. A sanktgalleni kaland, Apáti Ferenc Feddő éneke, Balassi Menyhárt árultatása, a hitvitázó irodalom stb.), amelyekben megjelenik a korszellem. Ugyanakkor nem felejt el megjegyezni, hogy milyen szívesen foglalkozna Balassi Bálint költészetével, amely „az üdözött szerelmi lyrának helyet biztosított irodalmunkban”. A XVII. századdal kapcsolatban megjegyzi, hogy a hitvitázó irodalom korszaka után „hosszú időre meg is

szűnik a vallásos eszme irodalmunk mozgató eleme lenni.” Nem fejt ki azonban, hogy ez külső determinánst, esetleg az irodalom önállósodását jelenti-e. Alighanem azonban a külső meghatározottságra gondolt, mert a XVIII. század ún. hanyatlását említve azt emeli ki, hogy mindenki csak a jóléttel törődik, de hiányoznak a „magasabb eszmék”, ezért a kor tipikus költője, szerinte, Amadé László. A felvilágosodáson, a nyelvújításon, a magyar romantikán át jut el Albert a „népnemzeti költészet” koráig, de a pozsonyi akadémián ugyanakkor előadó Vutkovichcsal szemben Petőfit, hanem Arany Jánost emeli ki, mert szerinte „a magyar nemzetet a maga történeti fejlődésében csak Arany János eposzai tükrözik híven vissza”¹⁵ (*Protestáns Szemle* 1902:103). Ebben az értelemben szól aztán a *Toldi-trilógiáról*, a *Buda haláláról* és a *Nagyidai cigányokról* is.

Albert a korra jellemző szociológizáló, pozitivistá alapokon nyugvó irodalomtörténetet művelte, amelyben az értelmezés nem az irodalmi mű formai összetevőire, hanem valamilyen művön kívüli tényezőre hivatkozott. Ebben teljesen szinkronban volt a korabeli magyar irodalomtudománnyal (nem véletlen, hogy Beöthy felfogását Albert kiemelten kezeli), és ez olvasható ki az iskolai programokból is, főként az irodalmi írásbeli dolgozatok témaválasztásából. A nemzeti múlt, az erkölcsi nevelés, az eszmények és eszmék – ezek azok a témák, amelyeket a diákok is kiolvastak az irodalomból. Nincs ebben semmi furcsa, hiszen az 1883-ban törvényerőre emelkedett tanterv olyanformán koncentrált a magyar nyelvre és irodalomra, hogy az „a nemzeti érzület és gondolkodás egybefogója és kisugárzója” (Ballér 1996:43). Toldy, majd pedig főként Beöthy felfogása szerint pedig a „nemzeti irodalom” azon művek összege, „amelyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet szelleme”¹⁶ (Beöthy 1880:7). De ha elhagyjuk a tanterveket, valamint az irodalomtudományi megfontolásokat, és továbblépünk más tudományok felé, akkor ott is hasonló jelenségbe ütközünk. A kilencvenes években egy ideig Albert kollégája volt Pozsonyban Serédi Alajos klasszika-filológus és filozófiatörténész, akinek a magas színvonalú filozófiatörténeti kézikönyve csaknem megegyező módszertani alapokon épült fel: hogyan tükrözi a filozófia a maga korát és – vice versa – hogyan jelenik meg a korban a filozófia.

Albert a Hoffmann által is használt tankönyveket alkalmazta az oktatásban, csupán Névy művét váltotta fel nála Gobi Imre *Retorika középiskolák számára* (Budapest, 1900) c. kézikönyve. Beöthy – és persze Albert – irodalomfelfogása tükröződik az írásbeli érettségi vizsgák témaválasztékában is. Az 1890/91-es tanévben a következő témákat jelölték meg: 1. A francia és ó-klasszikus iskola hatása költészetünk és társadalmunk fejlődésére; 2. A szatmári békekötés politikai, társadalmi és irodalmi következményei; 3. A művészet és vallás egymáshoz való viszonya (*A pozsonyi...* 1891:123). Egy évvel később pedig a következő témákat adták meg: 1. Költészetünk felszabadulása a klasszikai és modern irodalmak hatása alól; 2. A talaj és éghajlati viszonyok fontossága az emberi művelődésre; 3. A török hódoltság befolyása Magyarország politikai és társadalmi fejlődésére (*A pozsonyi...* 1892:149). Ezek közül egyik sem igényel kommentárt, legkevésbé a Taine-féle miliőelméletet közvetítő második téma. Ami ismételten csak azt bizonyítja, hogy az iskola tanárai mindig figyelemmel követték a hazai irodalomtudomány állását és annak divatos témáit.

A pozsonyi akadémián 1850-től 1875-ig, a bölcsészeti kar újbóli beindításáig, nem oktatták a magyar nyelvet és irodalmat. Akkor azonban a három újonnan létre-

hozott filológiai tanszék közül az egyik magyar nyelvi és irodalmi tanszék lett. Ezen működött a kezdetektől haláláig Vutkovich Sándor (1845–1905) (Ortvay 1884:169–170). Rendkívül szerteágazó munkásságot tudhatott a magáénak. Akadémiai működése előtt a pozsonyi katolikus főgimnázium tanára volt. 1874-ben megalapította a pozsonyi Toldy-kört, amelynek aztán tisztségviselője, elnöke, majd pedig díszelnöke volt.⁴⁷ Több mint száz népszerűsítő és irodalmi felolvasást tartott, magyar tanfolyamokat szervezett, megrendezte Toldy Ferenc és Tóth Kálmán írói jubileumát, valamint a Vörösmarty- és Virág Benedek-féle ünnepeket. Az ő és gróf Zichy József kezdeményezésére alakult a pozsonyi magyar színháztársulat pártoló egyesület, és általában sokat tett Pozsony magyarosodásáért. Irodalomtudományi munkássága főként a Petőfi-kultusz ápolására irányult. Számos tanulmánya és cikke jelent meg Petőfiről idehaza és külföldön egyaránt. Megalapította és szerkesztette a *Pozsonyvidéki Lapokat*, tulajdonosa és főszerkesztője volt a *Pozsonymegyei Közlönynek*, illetve a *Nyugat-Magyarországi Híradónak*. Nyelvészeti és irodalmi művei közül álljanak itt a következők: *Goethe mint drámaíró* (Pécs, 1870), *Magyar írók albuma. Élet- s jellemrajzok* (Pozsony, 1873), *Nyelvészeti galanteriák* (Pozsony, 1874 – Csákány Laci álnév alatt), *Magyar Írók névtára* (Pozsony, 1876 – társszerző: Moenich Károly), *Töredékek Petőfi Sándor életéből* (Pozsony, 1883), *Báró Jósika Miklós* (Pozsony, 1883), *Magyartalanságok* (Pozsony, 1899), *Magyarosan* (Pozsony, 1900), *Nyelvészeti dolgozok* (Pozsony, 1904).

Vutkovich irodalomtörténeti szemlélete sokban azonos Albert Józsefével, azaz mindketten a pozitivisták irányzat képviselői. Ebbéli meggyőződését Vutkovich nagyon egyértelműen meg is fogalmazta a *Magyar írók albuma* c. művének előszavában. Bevallja ugyan, hogy az írói életrajzok bemagolása meddő cselekvés, de ugyanakkor kiáll amellett, hogy a személyiségből és életkörülményekből kielemezhető szerzői intenció nagyon fontos a mű megértése szempontjából: „a legtöbb esetben csakis úgy lehet valamely mű valódi jelentőségéről tiszta fogalmunk, csakis úgy vagyunk képesek a benne foglalt eszméket érdemlegesen méltatni és ezek tendenciáját helyesen felismerni, ha ismerjük az egyént, kinek ezek eszméi, és ismerjük a körülményeket, melyekre az eszmék keletkezését visszavinnünk és alkalmaznunk kell. A költői igazságot valódi szépségében, a tudományos vagy politikai eszmeharcot döntő befolyásában csak akkor foghatjuk fel egész teljességgel, ha ismerjük az illető költőnek – életkörülményei által képezett, módosított – lelkiületét.” (Vutkovich 1873:3). Vutkovich ebben a dolgozatában több helyen is illusztrálja tételét. Ezek közül Eötvös József esetét említeném meg. Amikor Eötvös Franciaországban utazgatott, állítólag levelezést közvetített egy spanyol hölgy és egy karthauzi szerzetesnek készülő fiatalember között. Vutkovich szerint ez a történet képezi *A karthauzi* magvát, amelyhez aztán az anyagot Eötvös életviszonyai, eszméi és érzelmei nyújtották. Vagyis a regény megértéséhez ismernünk kellene az általa elbeszélte történetet. Egyébként nemcsak a *Magyar írók albuma*, hanem Vutkovich sok más írása is tele van különböző történetekkel, anekdotákkal, adomákkal, amelyek az illető szerzőket ugyan emberközébe hozzák, de nem biztos, hogy műveikhez is mindenkor kulcsot adnak.

Az ismertetett irodalomtörténeti alapelvek tudatában nem tekinthetjük véletlennek, hogy az irodalomtörténészek közül Vutkovich Toldy Ferencet kiemelt helyen kezeli, mert őt tartja a magyar irodalomtörténet, „a magyar nemzeti tudomány ez ága”

megteremtőjének. Petőfi glorifikálásának a magyarázata pedig megtalálható ebben a rövid jellemzésben: „Petőfi a szó szoros értelmében a magyar nemzet költője, mert annak lelkét önté dalba, a magyar népszellem egyik megtestesülése s a nemzeti géniusz legméltóbb képviselője”¹⁸ (Vutkovich 1883:97). Gyulai Pál esetében is annak Petőfi-értekezését emeli ki mint a magyar irodalomtudomány nagy teljesítményét. Arannyal Vutkovich nem sokat foglalkozik. Elismeri ugyan nagyságát, de az általa nyújtott kép elhomályosul Petőfié mellett. (Csupán kajánkodva és zárójelben jegyzem meg, hogy talán azért is, mert Arany életében nem talált annyi kalandot és anekdotát, mint Petőfiében. Gondoljunk csak arra, amikor Petőfi egyetlen színelőadás alatt beleszeretett egy hölgybe, a kezét is megkérte, és csak bizonyos Tóth Mihály kifogása, miszerint „gyertyavilágnál nem szabad esketni”, gátolta meg a házasságkötést. Vutkovich legalábbis így meséli el az ügyet.) Kajánkodás nélkül: Vutkovich irodalomértelmezése és irodalmi rangsorolása csak kis részletekben tér el kora értelmezésétől és rangsorolásától. Talán ezért is volt annyira népszerű sajtó környezetében.¹⁹

Összefoglalás helyett

Ha az említett szerzőket valamiféle fejlődéstörténetbe szeretnénk behelyezni, akkor eléggé egyszerű a dolgunk. A csupán nyelvoktatással foglalkozókat kihagyva, a magyarországi és magyar irodalomtörténet-írás történetét vehetjük hasonlítási alapul. A kezdet a hagyományos „historia litteraria” műfaja, amelynek a legismertebb XVIII. századi képviselője Wallaszky, és akit Belnay követ megoldásaiban. Wallaszky után veszi kezdetét az a szemléletváltás, amelynek első példája Pápay Sámuel műve. Pápay a maga tankönyvnek szánt dolgozatával eredetileg a magyar nyelv oktatását próbálta könnyíteni és kedvet adni az irodalomhoz (Badics 1897:1–5). Lényegében ezt az elképzelést vallja Georch, Cselkó és Ferenczy is, csupán különböző hangsúlyokkal és megfontolással. Mert Georch még „csak” példát nyújt egy irodalmi művel, de Cselkó már válogatást végez, és Ferenczy egészen Petőfiig viszi a maga irodalomtörténetét. Tudjuk, hogy Toldy felhasználta Ferenczy művét is a maga összefoglalásának kidolgozásánál. Már Cselkó és Ferenczy esetében is megtörténik a váltás a nemzeti szemlélet felé, amelyet aztán Németh és Lehr képviselnek. Az ún. nemzeti klasszicizmus álláspontját és a Beöthy-féle pozitívista irodalomtörténet-felfogást pedig Hoffmann, Albert és Vutkovich vállalják fel. Vagyis leszögezhetjük, hogy a két felsőfokú oktatási intézmény tanárai naprakészen követték a magyar irodalomtörténet-írás fejlődését, és annak elvű képviselői voltak.

Jegyzetek

1. A „magasabb osztályok” kifejezés a Ratio fogalomhasználata értelmében a líceumokat és akadémiákat jelentette.
2. Összehasonlításként érdemes feltüntetni a kassai akadémia adatait. A *magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története* szerint Kassán csak 1819-ben indul be a magyar nyelv és irodalom oktatása. A fennmaradt „catalogus studiosorum”-ok viszont arról tanúskodnak, hogy már 1797-ben szerepelt a bölcsészkar tanulmányok első évfolyamában a Linguae et litteraturae hungaricae nevű kurzus (*Auditores...* 1797).
3. Kazinczy éveken keresztül levelezett Dömével, és verseit közölte is az *Orpheusban* (Bodolay 1963:117–118).
4. Csepcsányinak 1796-ban jelent meg Vácott a *Hasznos multság* c. kötete, 1804-ben pedig Kassán Szabó András *Úr ő Nagyságának első kassai püspöknek örvendetes bejövetele*re c. köszöntője. Sajátságos összefüggés, hogy Gubernáth Antal ugyancsak Szabó Andrásnak ajánlotta az *Institutiones linguae...* második kötetét.
5. Ebben persze Cselkő nem volt egyedül, hiszen Pápay Sámuel *A magyar irodalom eszmérete* c. művében ugyancsak a nyelv történetének tekinti az irodalomtörténetet. A magyar irodalomról, ahogy azt Pápay megfogalmazta: „oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját, az írásbeli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő.”
6. Az *Adalék honi nyelvünk...* c. művel kapcsolatban recenziók jelentek meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (1845), illetve a *Nemzeti Ujságban* (1845, 10. szám).
7. Toldy esetében ez alighanem a *Handbuch der ungrischen Poesie* (Pest–Wien, 1828) volt, míg Kis Pálnak *A magyar irodalom remek darabokban. Kézi könyvül a tanító intézetek számára* (Bécs, 1835) c. munkájáról van szó.
8. Környei irodalomtörténeti tankönyvének az a jellegzetessége, hogy bár Toldyt követi, mégis inkább ezt a másodlagos művet használták sok iskolában, mert nyelvezete és felosztása révén könnyebben volt kezelhető, mint Toldy részletező feldolgozása (Szinnyei 1878:37–38).
9. Itt és most természetesen nem foglalkozunk a líceumi diáktársaság részletes történetével. Ahhoz lásd Tolnai Vilmos és Bodolay Géza idézett műveit. Jelen esetben csupán a magyar nyelv és irodalom oktatásával összefüggő tevékenységet emeljük ki.
10. Stretsko 1771-től 1795-ig volt az iskola rektora. Főként a klasszikus retorika terén tűnt ki (Markusovszky 1896:362–364).
11. Érdekességként álljon itt az a vers, amelyet Lehr a pozsonyi Toldy-ünnepség (1871) alkalmából Toldy Ferencről írt (A „Pozsonyi Toldy-kör...” 1905:6):
 „Elhúnytak ők, te egyedül maradtál,
 Hogy hagyományuk híven általadd,
 Hogy emlékszobrot állíts sírjaiknál,
 S részük dicsőség legyen általad.
 Hogy éltük annyi harcait megírdad,
 Megírd e fényes szent történetet,
 Im a nevedet most – ez lesz majd a dijjad, –
 Az ő nevükhöz írja nemzeted.”
12. Műveinek jegyzékét feltünteti Szinnyei III., 1244–1246. p., és Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. X., Budapest, 1992, 966–967. p.
13. Bibliográfiáját lásd: Szinnyei IV., 954–955. p., illetve Gulyás XIII., 811. p.
14. *Budapesti Szemle*, 113. kötet, 451–453. p.
15. Albert nem állt magában ezzel a nézetével. Elég, ha csupán Riedl Frigyesre utalunk, aki a saját tanrendi beosztását ismertetve mutatja be, hogy Aranynak háromszor akkora teret szentelt az irodalomtörténet tanításában, mint Petőfinek (EPHK, 1886: 833–835)

16. Itt érdemes utalni arra a fogalmi megkülönböztetésre, amelyet Toldy nyomán Beöthy tesz az „egyetemes magyar irodalomtörténet” és a „magyar nemzeti irodalom” között. Az előbbi magában foglalja az egész magyar irodalmat (beleértve a tudományos irodalmat is), míg az utóbbi csupán azt, amely a magyar szellemet fejezi ki. Ilyenformán kell aztán értenünk a nemzeti irodalom történetének viszonyát a művelődéstörténethez és a politikai történethez egyaránt. Ennek a gondolatmenetnek a kifejtése megtalálható Beöthy egyetemi előadásainak hallgatói által lejegyzett változataiban is (*Az irodalomtörténet elmélete* 1905/1906). Ezekben az előadásokban találhatjuk meg az irodalomtörténet „értelmét” is, azaz a választ arra a kérdésre, hogy mi végre kell az irodalomtörténetet ismerni: „A nemzeti lélek, az egy nyelvet beszélő, egyazon közös múlttal bíró, közös eredetű, közös intézmények alatt élő nemzetnek a lelke az irodalomban és az irodalom által nyilatkozik meg legközvetlenebbül. A népeket, nemzeteket a maguk belső valójában, jellemző sajátságaikkal, az életüket és sorsukat vezérlő erőkkkel az ő irodalmuk történetének tanulmányozása ismerteti meg igazán, még pedig annál igazabban, mennél komolyabb és alaposabb ez a tanulmány” (*Az irodalomtörténet elmélete* 1905/1906:60). S ugyan melyek azok a tényezők, amelyek a nemzetet közelebből jellemzik, meghatározzák? Beöthy négy ilyen tényezőt különböztet meg: „1. Maga a faj, 2. A lakóhely természeti viszonyai, 3. A közélet, melyet a nemzet folytat, él, 4. A nyelv, melyet a nemzet beszél” (*Az irodalomtörténet elmélete* 1905/1906:137). Ilyenformán jelenik meg előttünk a Taine-féle pozitivisták irodalomtudomány Beöthy-féle változata, kibővítve azt az „egyénség” számbavételével.
17. Lásd ehhez: *A „Pozsonyi Toldy-kör” harmincéves története*. Összeállította Kumlik Emil. Pozsony, 1905. A kör folytatólagos történetéhez lásd: *A Toldy-kör története (1906–1935)*. Összeállította és írta Tamás Lajos. Pozsony, 1938.
18. Az ilyen megfogalmazás esetében talán felesleges is utalni Beöthyre.
19. Vutkovich esetében is működött az a mechanizmus, amit XIX. század eleji szóhasználatnál a „kor szellemének” nevezhetünk: Beöthy tankönyve a XIX. század hetvenes éveitől csaknem ötven éven keresztül volt használatban Magyarországon, és csaknem minden későbbi tankönyvíró az ő módszerét és megoldásait vette át. Ezzel pedig végérvényesen uralomra jutott Toldy rendszere és az ún. nemzeti klasszicizmus irodalmi értékelése. Vutkovich szintén azonosult ezzel az értékrendszerrel, azaz közérthető volt. Ezt nevezte Farkas Gyula „a nemzeti pátoasz uralmá”-nak.

Felhasznált irodalom

- A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története*. Pest, 1873.
- A pozsonyi ágostai hitvallású evang. Lyceum értesítője az 1890/91-diki tanévről*. Pozsony, 1891, 123. p.
- A pozsonyi ágostai hitvallású evang. Lyceum értesítője az 1891/92-diki tanévről*. Pozsony, 1892, 149. p.
- A „Pozsonyi Toldy-kör” harmincéves története*. Összeállította Kumlik Emil. Pozsony, 1905.
- A Toldy-kör története (1906–1935)*. Összeállította és írta Tamás Lajos. Pozsony, 1938.
- Auditores juridicae et philosophicae facultatis in Regia Academia Cassoviensi*. Cassoviae, 1797.
- Az irodalomtörténet elmélete*. Dr. Beöthy Zsolt egyetemi nyilvános rendes tanár előadásai után jegyezte és kiadta: Csobán András. Budapest, 1905/1906, I. félév.
- Badics Ferenc: Az első magyar irodalomtörténetíró. In: *ItK*, 1897, 1–15., 129–142., 257–274., 385–397. p.
- Ballér Endre: Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. *A tantervelmélet forrásai* 17., Budapest, 1996, 43. p.

- Beöthy Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése (A középiskolák VI., VII. és VIII. osztálya számára) I.*, Budapest, 1880.
- Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848.* Budapest, 1963, 117–118., 761. p. *Budapesti Szemle*, 113. kötet, 451–453. p.
- Csanda Sándor: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona.* Bratislava, 1981, 131. p.
- Cselkó István: *Válogatott darabok minden korú jeles magyar írókból.* Második, bővített kiadás. Pozsony, 1827.
- Decsi József: *Belnay György Alajos.* Budapest, 1932.
- Értesítő a pozsonyi ágostai hitvallású evangyelmi főiskoláról 1864/1865. tanévben. Pozsony, 1865, 3–16., 18–24. p.
- Értesítő a pozsonyi ágostai hitvallású evangyelmi főiskoláról 1865/1866. tanévben. Pozsony, 1866.
- Etrekarcsai Georch Illés: *Etelkából ki-válogatott remekje a helyes magyarságnak.* Pozsony, 1800.
- Farkas Gyula: *A magyar szellem felszabadulása. Irodalomtörténetírásunk fejlődésrajza.* Budapest, 1943, 179., 182. p.
- Ferenczy Jakab Zsigmond: *Magyar irodalom és tudományosság története.* Pest, 1854.
- Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái X.* Budapest, 1992, 966–967. p.
- Idősb dr. Vutkovich Sándor irodalmi munkássága 1870–1904. Pozsony, 1904.
- Kenyeres Imre: *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században.* Budapest, 1934.
- Lőkös István: Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai. In: *Irodalom és felvilágosodás.* Budapest, 1974, 873–900. p.
- Margócsy István: Pápay Sámuel és literatúrája. In: *ItK*, 1980, 377–404. p.
- Mészáros István: Iskolai nyelvművelő módszerek a XVIII. század végén. In: *MNyr*, 100. évf., 1976, 2. sz.
- Ortvay Tivadar: *Száz év egy hazai főiskola életéből.* Budapest, 1884.
- Pápay Sámuel: *A magyar literatúra esmérete.* Veszprém, 1808.
- Perger János: Emlékbeszéd Georch Illés tiszteletbeli tag felett. In: *A M. Tudós Társaság Évk.*, 1836, 98–105. p.
- Pfeifer János: Albert József emlékezete. In: *A bratislavai ágostai hitv. evangélikus líceum Értesítője az 1922–1923. iskolai évről.* Bratislava, 1923, 3–4. p.
- Pražák, Richard: *A cseh hungarológia kialakulásának története.* Budapest, 1983.
- Protestáns Szemle*. XIV. évf., 1902, 325–327. p.
- Ratio Educationis.* Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította és jegyzetekkel ellátta Mészáros István. Budapest, 1981.
- Slovenský biografický slovník I.* Martin, 1986, 181. p.
- Századunk*, 1842, 22. sz.
- ifj. Szinyei József: *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése.* Budapest, 1878.
- Dr. Tolnai Vilmos: Az „Ifjusági Önképzőkör” (Magyar Társaság) története. In: Markusovszky Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. Lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház múltjával.* Pozsony, 1896, 564. p.
- Tudományos Gyűjtemény*, 1823. X.
- Tudományos Gyűjtemény*, 1841.
- Új Magyar Irodalmi Lexikon I.* Második, javított kiadás. Budapest, 2000, 1344. p.
- Vutkovich Sándor: *Báró Jósika Miklós.* Pozsony, 1883.
- Vutkovich Sándor: *Magyar írók albuma. Élet- s jellemrajzok.* Pozsony, 1873.
- Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich I.* Wien, 1856.

András Mészáros:

Hungarian Language and Literature Education at the Royal Academy in Bratislava and at the Lycée in the 19th Century

The educational institutions mentioned in the title belonged in the 19th century not only to the most important Upper-Hungary's schools, but they had also an important place in the cultural history of Hungary. Although, their role was not identical during the entire century. The Royal Academy was at the forefront of higher education in Hungary at the first part of the century, and then from 1875 (when the philosophical faculty was re-established), and the Evangelic Lycée was leading to the last third part of the century (when the theological academy was separated from it). Although in both institutions the teaching of Hungarian language and literature was present on different levels, with different emphasis, and in different role of chronology. The study deals with its history and contentual components.

It is a fact that the academies were found by the Ratio Educationis at the end of the 18th century at the seat of study districts. In Upper-Hungary in two places: Bratislava (Pozsony) and Košice (Kassa). In Kassa the precedence of higher education were already present, since the two faculties (philosophy and theology) of the Jesuit University operated there before, although in Pozsony only the Evangelic lycée had the character of a college (since theology was also taught there). Originally, Nagyszombat was given the academy as a compensation for the lost university (that was moved to Buda), but in 1784 this institution was moved to Pozsony. (Let me mention that at the same time the national seminary was moved to the castle in Pozsony, which operated here just for a short time, because soon competence related conflicts arose between the theological faculty of the Buda University and the Pest seminary. Later the national seminaries were wound up, and priest teaching, beside theology training on university level, was moved to archbishop and bishops seats.). The functioning of the academy in Pozsony – except for the attempt to terminate its operation in 1803 - was undisturbed to the suppression of the war of independence.

From the above-mentioned it is evident that the teaching of Hungarian language and literature did not mean the spreading of the Hungarian language at the academy. József II's effort to germanise was of short life, after which Latin returned and was the official language to the 40's of the 19th century. The total elimination of Latin as teaching language was accomplished in 1848. After this between 1850 and 1860 there was a period when German, and not Hungarian was the teaching language of the academy.

If the authors mentioned in the study should be included in a development history, then it would be very simple. Leaving out only those who deal with language teaching, we can take the history of writing Hungarian literature history as a basis for comparison. The beginning is the traditional genre of „historia litteraria”, of which most known representative of the 18th century is Wallaszky followed by Belnay. After Wallaszky a change in view commences, of which Samuel Pápay's work is the first example. Pápay's paper, that he intended to be a textbook, originally tried to ease the teaching of the Hungarian language and to inspire studying literature (Badics 1897:1–5). In fact, this is the idea of Georch, Cselkó, and Ferenczy with different emphasis and solutions. Georch “only” gives an example with a literary work, but Cselko makes a selection, and Ferenczy writes his literature history to Petőfi. We

know that Toldy used Ferenczy's work in his summary. There is a change to the national attitude in the case of Cselko and Ferenczy that is later represented by Németh and Lehr. The so-called national classicism and the Beöthy's positivistic literature history attitude is represented by Hoffmann, Albert, and Vutkovich. Consequently we can state that the teachers of both higher education institutions were up-to-date, i.e. followed the development of writing literature history of Hungary and were its faithful representatives.